

magyar olvasó számára különösen érdekes az, hogy Lukácsnak a sok tekintetben magyar talajból sarjadt filozófiája miképpen kapcsolódik be ma is elevenen az imperializmus által elnyomott munkásosztály és a kommunista pártok harcába.

LUKÁCS GYÖRGY MOSZKVAI ÍRÁSAI

SZIKLAI LÁSZLÓ

A művészet, a tárgyi és a szellemi kultúra egyes ismeretlen vagy elveszettnek hitt kincsei hirtelen szeszélyvel bukkannak fel a föld kérgéből, barlangok üregéből, tengerek mélyéről; mások váratlanul hagyják el bőrönd-börtönüket, asztalfiók-koporsójukat, dosszié-fogságukat. Távoli és közeli múltunk gyakran küldi hozzánk mintegy palackpostába zárt üzenetét. Jelenünket teszi teljesebbé. Örökölni: kötelesség és felelősség. És valójában csak a marxista történetiség, a kommunista pártosság biztosíthatja, hogy meglelt hagyatékunkat ne vonja be a feledés kérge, ne nyelje el a múzeumi raktárak mélye, ne verje vasha a hamisítás bilincse, s ne csatolhassák — miként azt már korábban megtették — buzgó ítések egy újabb per vádiratához. Teljes mértékben vonatkozik ez a marxizmus — leninizmus kiemelkedő képviselőinek, közöttük Lukács Györgynek az örökségére, mely éppúgy nem tehető ki a rágcső bírálatának, mint ahogy állaga nem óvható meg beton-injekciókkal. E hagyaték egyetlen lehetséges védelme: alkotó, kritikai elsajátítása.

Az utódok természetesen mindig fölényben vannak. Készen kapják elődeik hibáit. De megszenvedett igazságait is, fölényük ezért messzemenően relatív. Jogos örökösök csak azok lehetnek, akik jussukat nem szatócsmérték szerint szabják fel passzívumra és aktívumra, akik képesek még az útvesztésekből is tanulni (észrevenni, hogy a továbblépésnek hol szabott határt a világtörténelem és merre húzódtak az egyén korlátai), akik emlékezetükbe vették Lenin szavait Rosa Luxemburg tévedéseiről, s tudják, hogy a tévedések szintje sem mindig, mindenkinél egyforma.

Világszerte intenzíven folyik a hatalmas lukácsi örökség rendszeres kiadása, számbavétele, melynek során már eddig is számos ismeretlen vagy rejtett részlete vált közkinccsé, s amely még sok felfedezést ígér a jövőben. A legújabb publikációk közül jelentős eseménynek számít, hogy 1974-ben Párizsban válogatás jelent meg Lukács moszkvai írásaiból Claude Prévost szerkesztésében és bevezető tanulmányával.¹ Ez a gyűjtemény elsősorban azért figyelemre méltó, mert néhány fontos, eddig magyarul sem publikált, kiadatlan írást is tartalmaz,²

¹ Georges Lukács: *Écrits de Moscou*. Traduction et introduction de Claude Prévost. Editions Sociales. Paris, 1974.

² A kötet az alábbi Lukács-tól származó írásokat tartalmazza (zárójelben közöljük az egyes művek bibliográfiai adatait): I. *Rapport sur le roman*. (*Problémái tyeorii romana*. Doklad G. Lukácsa v szekcii Lityeraturi Insztituta Filozofii Kommunisticeszkjoj Akademi. Avtoreferat. In: *Lityeraturnij Krityik*. 1935. 2. 214—220. — Német nyelvű kézirat: *Referat über den „Roman“*. MTA Filozófiai Intézet Lukács Archívum és Könyvtár, a továbbiakban LAK. 21. dob. 153. dossz.) II. *Le roman* (*Roman, kak burzsuznaja epopeja*. In: *Lityeraturnaja Enciklopedija*, tom IX. Moszkva, 1935. 795—831. — Német nyelvű kézirat: *Der Roman*. LAK. 21. dob. 153. dossz.) III. *Confusions sur la victoire du réalisme*. („Pobeda realizma” v osvvescsenyii progresszisztoz. In: *Lityeraturnaja*

s ezek közzétételével gazdagítja a lukácsi oeuvre-t. Jelentősége azonban túlnő a nyugati olvasók előtt véggépp ismeretlen írások egyszerű közlésén. Lukács pályájának ugyanis éppen arra a korszakára irányítja a figyelmet, melynek eredményein mindig is fennakadtak a polgári kritikusok. De nem tudta ezeket megemészteni a marxizmussal flörtölő, a munkásmozgalommal próbaházasságra lépő, ám korán kiábránduló (azóta elvált) entellektüelek kényes gyomra sem.

A Prévost szerkesztette kötet címe — „Moszkvai írások” — tulajdonképpen anyakönyvi adat, a születési helyet jelöli; nem Lukács Györgytől származik. A válogatás csupán kicsiny része a csaknem tizenöt évig tartó moszkvai emigrációban született írásoknak, s nemcsak olyan közismert és elterjedt művek, Lukács összeállításában megjelent gyűjtemények összességéhez viszonyítva mint „A realizmus problémái”, „Nagy orosz realisták”, „Német realisták”, „A történelmi regény”, „Az ifjú Hegel” stb., hanem a harmincas években írt munkák *teljességéhez* képest is. A „moszkvai írások” közlése tehát ezzel nem zárult, nem zárulhatott le. Hiszen bármennyire is gondos kéz helyezte valamikor a most napvilágot látott hagyatékot egy dossziéba, a kötet két világosan körvonalazódó témakörébe tartozó írások közül kimaradt Lukácsnak a regény-vita végén elhangzott „Zárszava”, valamint az 1939–40-es cikkek közül a „Londoni köd” című.³ Ezek, és a regény-vita néhány részletének mostani közlését természetesen nem a francia nyelvű gyűjtemény valamiféle „kiegészítésének” szánjuk (ilyen formában ez értelmetlen lenne), csupán ezúton is szeretnénk bizonyítani, hogy a „moszkvai írások” publikációját, hazánkban éppúgy, mint bárhol a világon, folytatni kell, folytatni köteleességünk.

Lukács munkássága a 30-as években szigorúan egységes. A „moszkvai nagy fordulatot”⁴ (mely nyilvánvalóan nem egyetlen gongütésre következett be) a „Történelem és osztálytudat”, a „Blum-tézisek” szerzőjének életében a *marxista-leninista világnézet kiteljesedésének időszaka* követi. A szembeszökő sokoldalúság, az állandóan megújuló küzdelem, hogy elméletileg adekvát választ találjon a fasizmus és az egy országban győztes szocializmus korának történelmi, politikai és művészeti alternatíváira, hogy kidolgozza a marxista esztétika aktuálisan előtérbe kerülő fő kérdéseit, ennek a tartalmi egységnek egyáltalán nem mond ellent. A „Moszkvai írások” ezért nem mozaikok halmaza, hanem egy olyan *egységes egész része*, melynek minden egyes darabjában szükségszerűen tükröződnek mindazok a törekvések, melyek Lukács ekkori tevékenységét jellemezték. Így mind a regény, mind pedig a realizmus problémáit elemző írások

Gazeta, 1940. III. 15. — Német nyelvű kézirat: *Verwirrungen über den „Sieg des Realismus”*. LAK. 21. dob. 153. dossz.; Magyarul: *Zárszavak a „realizmus diadala” körül*. Kritika, 1974. 9. 16–17. Közli: Sziklai László) IV. *Questions de principe sur une polémique sans principes*. (Német nyelvű kézirat: *Prinzipielle Fragen in einer prinzipienlosen Polemik*. LAK. 21. dob. 153. dossz.) V. *Pourquoi Marx et Engels ont-ils critiqué l'idéologie libérale?* (Német nyelvű kézirat: *Warum haben Marx und Lenin die liberale Ideologie kritisiert?* LAK. 21. dob. 153. dossz.) VI. *Les contradictions du progrès et la littérature*. (Német nyelvű kézirat: *Die Widersprüche des Fortschritts und die Literatur*. LAK. 21. dob. 153. dossz.; Magyarul: *A haladás ellentmondásai és az irodalom*. Kritika, 1974. 12. 16–17. Közli: Sziklai László) VII. *Marxisme ou proudhonisme en histoire littéraire*. (Német nyelvű kézirat: *Marxismus oder Proudhonismus in der Literaturgeschichte?* LAK. 21. dob. 153. dossz.)

³ *Zaključiteljnoje szlovo t. Lukácsa*. In: *Lityeraturnij Krityik*. 1935. 3. 253–254.; *Londonszkij tuman*. In: *Lityeraturnaja Gazeta* 1940. I. 17.

⁴ Lukács György: *Marxista fejlődésem. 1918–1930*. Magyar Filozófiai Szemle, 1969. 6. 1202 és köv. old.

— a belőlük kiinduló és a hozzájuk befutó elágazásokkal együtt — ugyanannak a főútvonalnak a csomópontjai. Ez pedig végső soron nem más, mint az említett korproblémákból (ideértve a művészet és a kultúra sorsát, perspektíváit) feltörő konfliktusok *történelemfilozófiai* tudatosítása.

Nem véletlen, hogy zajos viták e korszak mérföldkövei, s vége a vitathatatlanság csendje. A 30-as évek közepén felvázolt regénykonceptciónak és a körülötte kialakult vitának különös fontosságot kölcsönöz, hogy Lukács szellemi biográfiájában a „Die Theorie des Romans” után és „A történelmi regény” előtt helyezkedik el. Lukács realizmus elmélete elleni támadások és Lukács válaszai (ezek egyben ízelítőt adnak kiváló publicisztikájából) szintén azt mutatják, hogy a jelzett konfliktusokat nemcsak belülről, de a szó közvetlenebb értelmében is végig kellett harcolnia.

A „Moszkvai írások”, valamint Prévost előszava nagyban hozzájárult annak a látszatnak a szertefoszlataához, hogy a 30-as évek Lukácsa teljesen ismert, mivel több hazai és nemzetközi vitában megtörtént végleges értékelése (az eredmények dokumentumokban és többnyire dísztelen kötetekben nyugosznak), s kutatása terepén nemhogy az első kapavágásra, de újabb mélyszántásra sincs szükség. Sok minden ismert valóban. Csakhogy az *ismert* ebben az esetben sem esik egybe a *megismerttel*. Nem kevés tennivaló akad még Lukács moszkvai korszakának a maga *történetiségében* való, a relativizálás gerinctelenségétől mentes, feltárása érdekében.

Prévost bevezető tanulmányának éppen az az érdeme, hogy az elsők között tesz erre, a történelmi módszeren alapuló elemzésre kísérletet. Ezért tud meggyőzően szembeszállni Lukácsnak a sztálinizmus és a zsdanovizmus vádja alapján folytatott permanens polgári perével; polemizálni azokkal, akik az expresszionizmus-vitát, Brecht, Eisler és Lukács nézeteltéréseit minden időkre kiterjesztve szeretnék úgy feltüntetni, mint a marxista művészetfelfogás barikádjának *két ellentétes oldalán* tüzelőállást foglaló ellenfelek harcát. A bevezető tanulmány írója az örökösök felelősségével akar védelmet nyújtani az ilyen típusú támadások ellen, anélkül hogy sietne menlevelet kiállítani Lukács tévedéseinek. A tévedések forrását azonban jobbára az adott kor sajátos történelmi feltételeiben, s nem azokon kívül keresi.

De ezek a források nagyon mélyről fakadnak, s nem minden esetben ott törnek a felszínre, ahol a kutató várja, sejtí. A műszerek sem mindig teljesen megbízhatók. Nem felesleges ezért, ha a teljességről tudatosan lemondva áttekintünk néhány, Prévost tanulmányában érintett problémát.

Lukács „A regény mint polgári eposz” című cikkének megírására a „Lityeratura Enciklopedyija” felkérése szolgáltatta a közvetlen alkalmat. (Lukács már korábban is írt cikket e kiadvány számára, pl. Nietzsche-ről.) A „Regény” címszó azután meg is jelent az „Enciklopedyija”-ban, igaz, egy másik szerző tollából származó utószó-féle kiegészítéssel. Cikke alapvető téziseit Lukács egy előadásban foglalta össze, és ennek vitájára a Kommunista Akadémia Filozófiai Intézetének irodalmi szekciójában került sor. Az előadás 1934. december 20-án hangzott el. A vita még aznap megkezdődött, majd december 28-án folytatódott és csak 1935. január 3-án ért véget. A felszólalásokról készült rövidített, autorizált jegyzőkönyvet a „Lityerturnij Kritjyk” 1935. évi 2. és 3. száma közölte.⁵

Az, hogy mi szolgáltatja az alkalmat egy koncepció kifejtésére, még semmit sem árul el annak lényegéről, s vajmi keveset szerzője szándékáról. Mindeneset-

⁵ *Prenyija po dokladu*. Lityerturnij Kritjyk, 1935. 2. 220—249; 1935. 3. 231—254.

re ez idő tájt a Szovjetunióban a regény problémái nem csak Lukácsot izgatták. A téma a „levegőben volt”. Szimptomatikusként tekinthető az a vita, melyet 1934-ben az „Oktyabr” nevű folyóirat szerkesztőségében *A szocialista realizmus és a történelmi regény* címmel hívtak létre. A vitaindító előadást nem irodalomtörténész, hanem I. Fridljand *történész* tartotta, aki kifejtette, hogy szerinte a történelmi regény lényege egy korszak olyan átfogó, „epochális” ábrázolása, mely egy történelmi személyiség tevékenységének adataira épül, és műalkotás-ként is bizonyos értelemben magán viseli a szigorúan tudományos felépítés vonásait.⁶

A regény kérdései radikálisan eltérő összefüggésben merültek fel egy másik vitában, melynek tárgya F. Siller tankönyvnek szánt háromkötetes műve volt a nyugati irodalom történetéről.⁷ Vajon a realista ábrázolás, vagy az író forradalmisága, demokratizmusa a regény irodalomtörténeti értékelésének a kritériuma — ebben a kérdésben csaptak össze a nézetek.

A regény-téma aktualitása mellett tanúskodó tények, események önmagukban csak a szellemi élet hullámain, felszínre bukó fodrait szemléltetik. A mélyebb áramlatokra a „Lityerurnaja Gazeta” hasábjain Lukács előadását követő polémiáról megjelent tudósítás utalt (mely melleleg az előadás egyetlen negatívumaként „a kifejtés nehézkes, elvont formáját” említi meg), amikor kiemelte, hogy „a vita azért vált különösen élessé, mert túlmúlt a konkrét alkalomról szolgáló kérdés keretein és a műfajok értelmezésének, sőt még ennél is szélesebben, az irodalomtörténet módszerének vitájává változott”.⁸ E metamorfózis jelenségei könnyen kiolvashatók az itt közölt szemelvényekből. Társadalmi-művészeti okai, történelemfilozófiai tartalma azonban kevésbé. Márpedig végső soron ezek determinálták a lukácsi felfogást, s ezek rejtőztek esetleges gyengéi mögött is.

Lukács a *módszert* munkássága különböző szakaszaiban különbözőképpen értelmezte, de sohasem tekintette másodlagos, technikai kérdésnek. A „Történelem és osztálytudat”-ra ezzel kapcsolatban éppúgy hivatkozhatunk, mint a „Die Linkskurve”-ben W. Bredellel és E. Ottwalttal folytatott polémiájára. A regényről tartott előadásban konkrétan a periodizáció módszerének kérdése merült fel. Lukács a vulgár-historikus és empirikus megközelítéssel saját *történelmi-szisztematikus* módszerét állítja szembe, mely az osztályok és harcuk fejlődéséből, valamint az egyenlőtlen fejlődés törvényéből indul ki. A periodizációnál még általánosabb összefüggésben a regény elemzésekor Lukács a *történelmi módszert érvényesíti, amennyiben az epikai formák és a társadalmi-gazdasági formációk közötti viszonyt vizsgálja*. Tipikus formák társadalmi formátípusok szülöttei, s így nem választhatók el azok konkrét történelmi tartalmától. Az irodalomtörténeti „tények” (antik regény, műeposz stb.) és a műfajelméleti kategóriák kapcsolata nem analóg a folyadék és a tartály viszonyával (à la Pereverzev). Mivel a forma mindig a társadalmi-történelmi tartalom formája, nem egyes konkrét művészeti eljárások, fogások, stíluselemek összessége, mely mint test, anyag lehetővé teszi, hogy az alkotó mesteri módon ráigazítsa a hozzá képest külsődleges eszme lelkére. A forma történelmi változását továbbá nem az egyes művészek osztályállásponyjából kell dedukálni. A történelmi módszer a

⁶ Oktyabr, 1934. 7. 198.

⁷ F. Siller: *Voproszi posztraenyija kursza po zapadnoj lityerature*. Vesztnyik Kommunyiszticeseszkaj Akagyemii. 1935. 4. 10–16; Prenyije: 16–35.

⁸ P.—: *Diszkusszija o romane*. Lityerurnaja Gazeta, 1934. XII. 30.

művészet vulgárszociológiai megközelítésének pontosan az ellentéte, mert ez utóbbi szükségszerűen a tartalom és a forma fent jellemzett *külsődleges* viszonyát tételezi. A társadalmi-gazdasági formáció marxi-lenini kategóriájának alkalmazása a műfajelméletben; a művészeti formák létének és történetének vulgarizációtól mentes összekapcsolása az ösztörténelmi fejlődés csomópontjaival, s annak a felmutatása, hogy a társadalmi jelenségek mélyén rejtőző lényeg kifejlődésével az hogyan kristályosodik, zárul irodalmi formává, s ebből az immár kivívott (megszüntethetetlen) formából hogyan lehet megérteni a fejletlenebb fokokat, a lukácsi elmélet *elévülhetetlen vívmánya*.

Ám Lukács keveset mondana, ha csak ennyit mondana, mert ő valóban „epochális” választ keres a műfajok változására. A regény: a polgári társadalom legtipikusabb műfaja, s „vonásai akkor válnak először tipikussá, amikor a polgári társadalom kifejezési formájává válik. Másfelől, a kapitalista társadalom specifikus ellentmondásai éppen a regényben jutnak a legadekvátabb módon és legtipikusabban kifejezésre.”⁹ Ha a görög eposz, a polgári epepeia sajátosságai az antik, illetve a kapitalista formáció ellentmondásaiból fakadnak, akkor *csak a szocialista társadalmi viszonyok ellentmondásainak elemzése alapján lehet és kell megfelelni adekvát epikai formájának problémáját*.

Milyen formában lehetséges az epika a szocializmus időszakában? — ezzel a dilemmával viaskodik Lukács. (Lukács, Lifsic, Grib összecsapása Pereverzevvel ezért ment át szükségszerűen a szocializmusnak mint társadalmi formációnak az értelmezésébe.)

De hogyan fejlődött a valóságban maga a művészet a Szovjetunióban? Itt csak jelezhetjük, hogy amíg a 20-as évek a „forradalmi líra” időszaka volt, abban az értelemben, hogy ekkor a szubjektumnak a forradalomhoz való viszonya állt a centrumban minden ágazatban és műfajban (elsősorban a „kisebb” műformákban), s főként azokban, amelyek esztétikai sajátosságaiknál fogva fokozott mértékben rendelkeztek agitativ lehetőségekkel, publikusabbak voltak, addig a *30-as évek domináló ágazata az irodalom, s ezen belül a regény volt*. A „nagy” formák előretörését az ekkor fellendülő szovjet építészetben éppúgy feltehetjük,¹⁰ mint a polgárháború, a NEP élményanyagát összefoglaló, a szocialista építés romantikáját, pátoszát ábrázoló regényekben, melyekben törvényszerűen az esztétikailag objektív nézőpont a meghatározó. (Éppen ez a korszakváltás eredményezte, hogy a regény-téma a „levegőben volt”.)

Az epika sorskérdésére Lukács azzal válaszol, hogy az antik eposz és a polgári epepeia éles hegeli szembeállításából kiindulva, Marx nyomán kifejti: a szocializmusban mint új típusú közösségi társadalomban lehetőség nyílik a realista regény közeledésére az eposzhoz. Eposzi elemekkel a regény az osztály nélküli társadalom létrejöttének, a kapitalizmus felszámolásának mértékében gazdagodik, vagyis ez a folyamat történelmi *tendencia*. A szocialista realista regény tehát Lukács szerint az *átmeneti társadalom „átmeneti” epikai formája*. Átmene-ti, mert egyszerre kötődik a klasszikus realista regényirodalom nagy vonulataihoz, s egyben megszüntetve meghaladja azok korlátozottságát; másfelől egyszerre jellemzi az eposzi elemek megújrodása, amely ugyanakkor „nem a régi eposz formái vagy tartalmi elemeinek (esetleg a mitológiának stb.) artistikus

⁹ G. Lukács: *Problémái tyeorii romana*, 214; *Referat über den „Roman”*, 1.

¹⁰ A harmincas évek szovjet építészetéről, fejlődésének társadalmi-politikai összefüggéseiről lásd: M. Lifsic: *A kultúráról és vékeiről*. In: Mihail Lifsic, *Válogatott esztétikai írások*, Kossuth Könyvkiadó, 1973.

felújítása”.¹¹ A szocialista realista regényirodalom „történelmi szerencsésének” nevezi Lukács, hogy Gorkij személyében „élő közvetítő kapocs” rendelkezik a nagy realista tradíciók és a szocialista realizmus között. (Meggjegyezzük, hogy Gorkijt — a ma már közismert lenini értékelés ellenére — csak a 30-as évek elejétől kezdte a széles szovjet irodalmi közvélemény a szocialista irodalom klasszikusának tekinteni.)

Az eposzhoz való közeledés feltételezésének történelemfilozófiai bázisa a szocialista társadalomban kialakuló szerves egység az egyén és a közösség között. A polgári regényben az objektív társadalmi mozgásokat csak az individuumok közötti harc cselekménnyé formálásán keresztül lehetett ábrázolni — írja Lukács —, ezzel szemben a „proletariátus osztályá szerveződésében, az osztály osztály elleni harcában, a munkások kollektív heroizmusában megjelenik egy olyan stíluselem, amely már ismét a régi eposzra emlékeztet: egy egész társadalmi formációnak egy másik elleni közös harca”.¹²

Vitathatatlan, hogy a művészeti fejlődés nem igazolta az eposzi elemek újjászületését és Lukács feltételezése, legalábbis „rövid távon”, tévedésnek, csupán a jövő óhajtott előlegezésének bizonyult. A regény körüli vitából azonban egyértelműen kiderül, hogy ez a tévedés már korántsem az antikvitás szervezősége nosztalgiával *visszatekintő* romantikus antikapitalizmusból fakadt, mint „A regény elmélete”-ben és *távolról sem egyéni illúzió volt*. Titkát magában a lukácsi elméletben lehetjük fel, okát azonban már ezen az elméleten kívül. Ugyanis Lukács teljes mértékben helyesen jut arra a következtetésre, hogy a szocializmus adekvát epikai formájának kulcsa *a szocialista társadalom ellentmondásai*-ban, az egyén és a közösség átalakuló viszonyában rejlik. Ennek kimondása mind módszertanilag, mind elméletileg a regényről szóló írások ugyancsak máig ható egyik legfőbb értéke. Minden azon múlik, hogy mennyire konkrétan és mélyen, a teljesség milyen fokán ragadjuk meg ezeket az ellentmondásokat. 1934 és 1935 fordulóján Lukács ebben a vonatkozásban valóban történelmi korlátokba ütközött. Hogyan is feledkezhetnénk meg arról, hogy nézeteit a fasizmus ellen küzdő, a győztes szocializmus országában fogalmazta meg, a szocialista építés fellendülésének valóban hősi korszakában, amikor *a felülről végrehajtott forradalmi változások objektív összefonódottsága a hibákkal, egyfelől még nem ütközött ki tragikus élességgel, másfelől úgy tűnt számára, hogy azok alárendelt szerepet játszanak*.

Hogy a társadalmi-történelmi okok (melyek további elemzésére itt nem vállalkozhatunk) milyen mélyen belenyúltak a lukácsi felfogásba, mutatja a pozitív hős ábrázolási lehetőségeinek megítélése. Előadásában Lukács arról szól, hogy a szocialista viszonyok között a pozitív hősben fellelhető kritikai mozzanatok „nem magának a proletariátus létének belső ellentmondásosságát tükrözik”, s a „legélesebb önkritika sem rombolja szét” az öntudatra jutott pozitív alakot, akiben, például a forradalmi tömegek vezetőjében, világosan és határozottan társadalmi és nem egyéni erők öltenek testet.¹³

Amikor Lukács a 30-as évek végén újragondolta az eposz és a regény történelmi perspektívájának problémáját, akkor nemcsak a vizsgálat fókusza vált kisebb átmérőjűvé és élesebbé. „A történelmi regény”-ben egy „új heroikus korszak” feltételezésének, az eposzhoz való közeledésnek az elméleti alapjaiba

¹¹ *Der Roman*, 43; lásd még: *Referat über den „Roman”*, 12.

¹² Uo. 41–42.

¹³ Uo. 43.

beépült a népiség és a Népfrontnak az antifasiszta harcra túlmutató forradalmi demokráciájának a gondolata. Ám ezzel együtt Lukács azt is világosan látta, hogy „nagyon távol vagyunk még attól, még a mai szocializmusban is, hogy a kapitalista prózaiságot az emberiség elmúlt fejlődésszakaszának lássuk”.¹⁴ S amikor a történelem kiderítette, hogy még a Népfronthoz fűzött reménye sem nélkülözte az illúziókat, Lukács 1948-ban nem szégyellte kimondani: „akkori politikai perspektívám túl optimisztikusnak bizonyult”.

Már az eddig elmondottak alapján is vitathatónak tűnik számunkra Prévostnak az a megállapítása, hogy a regényről szóló írások nem haladták meg a hegeli modellt, hogy „végül is Lukács bírálja Hegelt, elvesz vagy hozzátéveszt elemzésehez, *historizálja* és főleg *konkretizálja*, de alapvetően nem *transzformálja*”.¹⁵ Különbösen Hegel *kritikai meghaladásának* összetevőit éppen maga a szerző jelzi, amikor rámutat, hogy Lukács meghatározott értelemben elvetette a valósággal való megbékélés elvét, s a hegeli történelemfilozófiával szemben érvényesítette a történelmi materializmust, az osztályharc elméletét.

Lukács viszonya Hegelhez valóban kulcskérdés, mely messze meghaladja munkássága egyetlen szakaszának problematikáját. Itt azonban mégsem térünk ki rá, mert úgy érezzük, hogy Prévost tanulmányában ez egy szélesebb problémakör, Lukács Marxról alkotott képének a része. Prévost ugyanis az egyén és a közösség szintéziséből, s a polgári társadalom elidegenettségéből kiindul, az eposzhoz való visszatérés gondolatához jutó lukácsi nézetet a fiatal Marx „44-es kéziratának”, Marx „még idealista” koncepciója hatásának tulajdonítja. „Természetesen nem véletlen — írja —, hogy a szovjet valóság, a 44-es kéziratok'-ból *kritika nélkül átvett* formulák segítségével úgy jelenik meg, mint *visszatérés az eredethez*, mint újbóli „találkozás az elveszített egységgel”. Az ifjú Marx elidegenedésről vallott még idealista koncepciójának Lukácsnál a regényelmélet szintjén az a tézis felel meg, hogy a szovjet regényt a *nagy klasszikus regény újjáéledéseként* kell felfogni, új „epopeiaként”, amely a klasszikus nyugati (Balzac), illetve orosz (Tolsztoj) regény *folytatásaként* jön létre.”¹⁶

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a „Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből” felhasználása Lukács szóban forgó, a regényt vizsgáló ekkori írásaiban közvetlenül, szövegszerűen nem mutatható ki. Marx 44-ből származó kéziratának értékelésében nincs ma sem teljes egység a marxista kutatók között. Miért látja Prévost úgy, hogy az ifjú Marx elidegenedés elmélete még idealista, s mint ilyen forrásává vált Lukács tévedésének, akinek nem lett volna szabad Marxra hivatkoznia. A bevezető tanulmány számos helye, a már jelzettekön kívül például a nyelv, Bahtyin regényfelfogásának számonkérése Lukácson, szinte teljes bizonyossággal arra enged következtetni, hogy Prévost osztja L. Althusser felfogását (legalábbis nagyon közel áll hozzá), amely az 1845-ben Marxnál bekövetkező „episztemológiai cezúra” alapján a „Kéziratokat” Marx még „ideologikus”, s nem „tudományos” művei közé sorolja.¹⁷ A „még idealista” minősítéssel semmiképpen sem érthetünk egyet. Meggyőződésünk, hogy M. Lifsic, akinek érdekeit Prévost teljesen indokoltan emeli ki, helytállóan mutatott rá e materialista mű esztétikai jelentőségére. Lifsic a következőket írja Marx vitatott művéről:

¹⁴ Lukács György: *A történelmi regény*. Hungária, é. n. 296—297., 299.

¹⁵ Claude Prévost: *Introduction Georges Lukacs à Moscou*. In: Georges Lukacs, *Écrits de Moscou*, 32.

¹⁶ Uo. 34.

¹⁷ Louis Althusser: *A marxista gondolat fejlődésének főbb periódusai. Vázlat*. In: *Marx és az elmélet forradalma*. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 79—86.

„...még magán viseli a feuerbachi terminológia nyomait, lényegében kifejezésre jut benne Marx materializmusának fő vonása, nevezetesen a termelő, az érzéki-tárgyi *tevékenység* gondolata, más szóval a termelés elsődlegessége a fogyasztással szemben. Míg Feuerbach mindenütt, ahol a művészet területét érinti, a *szemlélődést* választja kiindulópontul, addig Marx szüntelenül hangsúlyozza annak a produktív, alkotó elvnek a jelentőségét, amely esztétikai szükségleteket hív életre, és a gyakorlat által kiemeli őket az eredeti nyers állapotból.”¹⁸

Az 1939—40-es realizmus-vita, hasonlóan a lukácsi regényelmélethez, tisztázandó kérdések egész sorát veti fel. Ezek részletesebb elemzését már korábban másutt megkíséreltük,¹⁹ ezért itt csak futólag érintjük.

A polgári társadalom epopeiáját vizsgálva Lukács erőteljesen aláhúzza, hogy mind a teoretikusok, mind a polgári regényírók, akik a művészet számára kedvezőtlen társadalomban éltek, egyszerre kerültek szembe a kapitalizmus prózájával, embert degradáló viszonyaival és progresszivitásával. Ideológiailag ezt az ellentmondást többféleképpen számolhatták fel, a haladás mítoszának megteremtése útján éppúgy, mint a romantikus antikapitalista kritika, az emberiség sorsát elsirató, kesergő sajnálkozás segítségével. A kiemelkedő írók, ha világnézetileg nem is, de *műveikben* leküzdötték ezt az ellentmondást, leleplezték, könyörtelen realizmusukkal bíralták a polgári korszak világát. Ez azonban számukra is csak kerülőúton volt elérhető. A realizmus diadala tehát az a pont, ahol szervesen összekapcsolódik a „Moszkvai írások” két témája, s ahol Prévost újabb kritikai megállapításokat fogalmaz meg. Jelzi ugyan, hogy Lukács — „bár csak egy irányban” — a fetisiztikus kapitalista valóság leleplezésére alkalmazva, elmélyítette a realizmus diadalának Engelsnél „nem teljesen megmagyarázott” (?) elvét, mégis hangot ad egy nagyon is közkeletű fenntartásnak. „Ellenvethetnék — írja —, hogy a ‚realizmus diadala’ az írótól a valóság iránti tudományos állásfoglalást követel, hozzátéve (Lukács ezt sajnos elmulasztja!), hogy az író által felfogott ‚valóság’ nemcsak a megfigyelendő ‚anyagi dolgok világából’ áll, hanem a nyelvből, amellyel dolgozik, és amely őt ‚megdolgozza’, röviden szólva azon szövegek ellentmondó összességéből, amelyek felújítása és transzformációja adja az ő ‚művét’.”²⁰

A nyelv számonkérésének elméleti forrásaira korábban utaltunk (pontosan Althusser próbálta szembeállítani a „nyelv” és az „ember” létét), s most hozzátesszük, hogy Lukács, mint Balzac és Stendhal levelezéséről szóló tanulmánya tanúsítja, a nyelvet, az irodalmi megformálás *eszközét* ebben az időszakban nem hagyta figyelmen kívül. Fontosabb ennél, hogy sem Engels, sem Lukács nem követel „tudományos állásfoglalást” az íróktól. Thomas Mann például mint „*valóságos realista*... pontosan tudja, *ki* Christian Buddenbrook, *ki* Tonio Kröger, *ki* Hans Castorp, Settembrini, vagy Naphta. *Nem kell elvontan tudományos társadalmi elemzés eredményeként tudnia*: itt éppúgy tévedhet, mint előtte tévedett Balzac, Dickens vagy L. Tolsztoj — de tudja az alkotó realista értelemben, tudja hogyan nő ki a gondolkodás és az érzés a társadalmi létből, hogyan részei a valóság egész komplexusának az élmények és az érzések.”²¹ Lukács tehát korántsem tudományos erényeket fedez fel a kiemelkedő realista mű-

¹⁸ M. Lifsic: Im. 319.

¹⁹ Sziklai László: *Mélyik örökségről mondunk le? A realizmus-vita történetéhez*. Világosság, 1973. 10.

²⁰ Claude Prévost: Im. 52.

²¹ Lukács György: *A realizmusról van szó*: In: *A realizmus problémái*. Hungária, 1948. 293. (Az utolsó kiemelés — Sz. L.)

vészeknél, hanem azt a törvényszerűséget hangsúlyozza, hogy a polgári társadalomban a valóság intenzív totalitásának hű visszatükrözése hamis tudatuk, előítéleteik, vagy éppen „heroikus illúzióik” ellenére valósul meg.

Vajon Lukács ténylegesen „átsiklik a realitással szembeni álláspont követeléséből egy *leszűkített művészeti hagyomány és forma* követelésébe”?²² Szándéka szerint egyáltalán nem. Kiemeli, hogy a polgári és a szocialista regény homlok-egyenest ellentétesek: „Az ellentétet nyomatékosan ki kellett domborítanunk — írja —, nehogy az a félreértés támadjon, mintha a klasszikus történelmi regény feltámasztását, művészi utánzását óhajtanánk. Ez lehetetlen.”²³ Akkor miért hadakozott az avantgarde a modernizmus ellen, s honnan az a tanulmány szerzőjét megtévesztő látszat, hogy e harc során a modernizmust „összetévesztette” a vulgáris szociológiával.

Ahhoz, hogy erre a dilemmára teljes választ találhassunk, le kell ásnunk a kor egyik alapproblémájának a gyökeréig, az antifasiszta harcig. Egészen meglepő, hogy Prévost a népfrempolitika, az antifasizmus szempontját *teljesen figyelmen kívül hagyja*, pedig enélkül elvesztjük a történetiség talaját a lábunk alól. Lukács határozottan meg volt győződve arról, hogy mind a kapitalista rend bomlásának modernista virágai, mind pedig a vulgárszociológia, a proletkultos álforradalmiság, a szektarianizmus ideológiája (s a belőlük fogant művészet) egyenes úton és szükségszerűen a fasizmushoz vezet. Nem összetévesztette ezeket a jelenségeket, hanem ugyanannak a folyamatnak a két oldalát látta bennük, melyek egyaránt a kispolgáriságból származnak. Lukács tévedett, amikor a *kiélezett antifasiszta harc* időszakában ezeket a tendenciákat ilyen közvetlenül kapcsolta össze a fasizmussal, de nem tévedett, amikor végső soron a *szocializmus perspektívájából* értékelte őket. Ezért nem „korának rabja” volt, ahogy Prévost jóindulatúan elnéző sajnálattal jellemzi, hanem korának fia.

Az antik költészet pátozójának alapja, hogy benne az egyéniség közvetlenül összeforr a közösség (Gemeinwesen) nagy kérdéseivel, döntő problémáival. Lukács munkásságának pátozóját a 30-as években szintén ez az összeforrottság adja meg.

DOKUMENTUMOK

A REGÉNY-VITA

(Részletek Lukács György „A regény elméletének problémái” c. előadása vitájából)

(...) PEREVERZEV: Szinte minden hozzászóló megjegyezte, hogy az előadásban nagyon sok mély, érdekes és értékes megállapítás van. Én is konstatáltam, hogy az előadásban valóban megtalálhatók ezek a megállapítások. Csakhogy, benyomásom szerint, annak, ami érdekes az előadásban, kevés köze van az előadás témájához, az viszont, amit a téma kidolgozása értelmében várnék, az előadásból hiányzik (...)

²² Claude Prévost: Im. 57.

²³ Lukács György: *A történelmi regény*, 300.